

Др ЈЕЛЕНА ГУСКОВА

РУСИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА. ИСТОРИЈСКЕ ТРАДИЦИЈЕ И ПРАГМАТИЗАМ НОВОГ МИЛЕНИЈУМА

Стално интересовање за историју односа Русије и југословенских народа данас се подгријава политичким процесима на Балкану, распадом Југославије и дискусијом о посебној улози Русије у том региону. Природа руско–југословенских односа различито је тумачена у српској и руској историографији. Нажалост, та тумачења су често зависила од стања наших односа у одговарајућем историјском периоду. После 1948. године југословенски историчари су се трудили да улогу Русије у српској историји XIX вијека не оцјењују позитивно, али после 1991. године, напротив, сви су истицали значај посредничке и заштитничке улоге Русије на Балкану. Западни научници су тада лансирани тезу о хегемонизму Русије на Балкану и њеном противљењу покушајима европских земаља да сложено и демократским путем ријеше балканске проблеме.

Судбине Русије и југословенских народа биле су тијесно везане у току посљедњих неколико стољећа. На крају другог миленијума, природно је да се питамо, каква ће бити стратегија развоја наших земаља у XXI вијеку, какво ће мјесто заузети Русија у новом свијету у којем влада чврсти прагматизам о којем већ сада говоре без много сумње? Наша будућност ће, умногоме зависити од односа који ће се успоставити са словенским земљама, из којих бих ја, сасвим природно издвојила Србију и Црну Гору.

Односи између Русије са једне стране, Србије и Црне Горе са друге, били су у историји врло компликовани и различити. Ако желимо да схватимо перспективу, морамо да проанализирамо прошлост и садашњост, да нађемо мјесто и значај традиција у сложеном систему односа међу нашим народима.

Односи Русије и јужних Словена били су различити са разним земљама и народима, иако се данас стиче утисак да су добри. Примјер за то су Србија и Црна Гора.

У односима *Русије и Црне Горе* током свих вјекова, почевши од Посланице Петра Великог 1711. године уочљива је чврстина и стабилност, које су биле основ искреног пријатељства и братства. Сарадња, која је нарочито активно његована у XIX вијеку, развијана је у различитим областима : војној, културној, религиозној, социјалној и државној.

Односи Русије и Црне Горе овјенчани су легендама о "високој наклоности владара" које су сачуване до данас. Документа свједоче о дирљивом и беспријекорном односу руског двора према посланицима из Црне Горе почетком XIX вијека, о удовољавању молбама многих "посредника за црногорске интересе". Руска новчана помоћ Црној Гори увијек је намјењивана за унутрашње уређење земље, за државнички апарат и куповину ратне опреме. Поред тога постојала је и "поклон-вила Рођења Пресвете Богородице за цетињску породицу". У знак захвалности храбри, али сиромашни Црногорци су "царском престолу његовог величанства" предали 12 заробљених турских застава и "сабљу албанског Махмут-паше које је црногорска војска стекла као ратни плијен". Такође су Црногорци од давних времена доказивали своју оданост и "приврженост Сверуској империји црногорских и брдских словено-српских народа".¹

Русија је помагала Црну Гору у новцу, црквеним књигама, примала у своју земљу досељенике, дјецу чиновника смјештала у привилеговану племићку средњу војну школу, отворила конзулат у Котору 1804. године како би потпомогла везе са Црном Гором и регулисала њене односе са Хабсбуршком империјом.²

У октобру 1803. године Александар I је послао у Црну Гору "повјерљиву особу", пружајући на, тај начин, црногорском народу "покровитељство", пажњу и показујући настојање да "га заштити од свакојаког спољашњег напада".³ Архивска документа свестрано разоткривају дјелатност руског посланика М. К. Ивелића у Црној Гори, утицајних представника руске духовности која је била окренута ширењу утицаја Русије на све "припаднике исте вјере" у Аустрији и Турској.

Ступањем Николаја I на руски престо, учврстиле су се наде Црногораца за "добивање нових доказа...о племенитој бризи" Русије према њима. Они моле цара "да се избори за официјелно признање Црне Го-

¹ Политички и културни односи Русије са југословенским земљама прве трећине XIX вијека. – М: Наука, 1997. – стр. 10–11.

² Исто. – стр. 19, 24–25, 68, 252.

³ Исто. – стр. 19.

ре као земље под законитим покровитељством Русије".⁴ Формирање државности Црне Горе, такође је везано за име Русије. Захваљујући новчаној помоћи коју је упутио Николај I, у Црној Гори су спроведене све мјере и припреме за формирање државничког апарата, формиран је највиши административно–судски орган – Сенат, образована је народна гвардија и судскополитички органи. Уз помоћ Русије Његош је 1834. године на Цетињу отворио прву основну школу и штампарију.

Русија је, на молбу црногорских владара и херцеговачких сердара, дозвољавала *досељавање словенских народа* на руску земљу, пружала уточиште послје антитурских устанака и спашавала од глади и умирања, а све у знак захвалности за учињене подвиге. Маја 1817. године Русија се, како је писао Петар Петровић Његош, сложила да прихвати 800 досељеника из Црне Горе, "због биједи и неплодности овдашњих крајева".⁵ Црногорски митрополит молио је руског цара да се досељавање врши регуларно, сваких 10 година.⁶

Седамдесетих година снагом црногорског оружја и помоћу руске дипломатије Црна Гора је добила независност. Знало се и у Петербургу за захвалност Црногораца. Руски морнари су се у Црној Гори обучавали вјештини морепловства, а Црногорци су вјерно служили руском цару и у звању редова и чину генерала. Познате су ријечи Александра III којима се обратио књазу Николи за вријеме његовог боравка у Санкт–Петербургу 1889. године: "Пијем у здравље црногорског књаза, јединог искреног и вјерног пријатеља Русије".

Ипак, бивало је да се над чистим хоризонтом руско–црногорских односа надвију облаци, због тежње Црне Горе да потражи покровитељство других држава (то су године владавине Данила Петровића), или због одбијања Русије да се одрекне својих интереса. У таквим ситуацијама Црногорци су се увијек трудили да нађу оправдање за такве позиције и поступке Русије и никада нијесу губили вјеру у њено покровитељство и настављали су да гаје према њој ласкава осјећања. Тако је Русија 1813. године, гледајући искључиво своје интересе, пристала да бококторске провинције које су освојили Црногорци преда Аустрији. Александар I прилично оштро обавјештава Петра I Петровића Његоша о тој одлуци и савјетује му: "ради општег добра да не сметају аустријској војсци да заузму тврђаве..., и не само то, већ и да употријеби свој утицај на становнике Боко ди Катаро да се без поговора повињују одлукама савезних држава које су усмјерене ка обезбјеђивању вашег и њиховог мира."⁷

⁴ Исто.– стр. 298.

⁵ Исто.– стр. 144.

⁶ Исто.– стр. 176.

⁷ Исто.– стр. 82.

Код Црногораца није постојала дилема коме да се обрате за помоћ. Они су Русију доживљавали као природног савезника. Велику улогу у свему томе играла је заједничка вјера, сличности језика и културе, положај Русије међу моћним европским државама и заједнички непријатељи. Борба за слободу и савез са "Мајком Русијом" за Црногорце су били светиња, питање части. У Црној Гори је створен култ Русије: Црногорци су изнад себе признавали "само Бога и руског цара". Њихова љубав према Русији била је чиста, бескрајна и искрена.

Односи између *Русије и Србије* били су сложенији и неравномјернији. Периоди пријатељства и љубави смјењивали су се са периодима захлађења у односима, а то је без сумње било изазвано политичким приликама. Навешћемо само неколико примјера.

Када је у XIX вијеку дошло до национално–ослободилачког покрета Срба против Турака, политика Русије била је крајње уздржана. Она се није потрудила да подржи устанике, већ је водила рачуна о прагматичним интересима империје да сачува блискоисточну равнотежу, тј. савез са Турском. Позиција Русије унеколико се измијенила 1806. године када је она ушла у рат с Портом и тада покушала да уједини словенске народе у борби против Наполеона. Петербург је почео да пружа војно–техничку помоћ српским устаницима, да шаље оружје и стручњаке да обуче Србе да производе топовске лафете и гранате.

Од 1926. године политика Русије према Србији се мијења. Већ 19. марта 1926. године "његово императорско величанство обратило је посебну пажњу на српске послове". У доба Николаја I Русија је имала значајних успјеха у ослобађању словенских народа од османског јарма. Који су то фактори утицали на позицију Русије на Балкану? Прије свега то су геостратешки интереси, затим језичка, религиозна и културна сродност наших народа. Поред тога, веома важну улогу је играла идеја словенске узајамности, словенског јединства, која је у прошлом вијеку била широко распрострањена међу свим Јужним Словенима, а подржавало је руско друштвено мњење. Треба, свакако, узети у обзир и чињеницу да су се *интереси Русије њодударали* са интересима националнослободилачког покрета југословенских народа, што је давало посебну чврстину тим односима.

Утицај Русије у Србији уставобранитеља 40–50–их година је уздрман и Аустрија је учврстила своје позиције међу српским владарима. Дипломатска помоћ Русије поново је била потребна 60–их година када је рјешавано питање турских утврђења.

Аустро–Угарска је 70–их година уложила напор да себи обезбиједи позиције у Србији, користећи економске и политичке полуге за продирање на Балкан: зајмови, финансијске операције, градња жељезничких пруга и царински савези. Мучно и тешко су изграђивани руско–српски односи почетком 80–их година, када је расла економска и политичка власт Аустро–Угарске у Србији, а иницијатор и инспиратор про-

аустријског курса био је сам кнез Милан, који се трудио да судбину своје земље веже за Хабсбуршку монархију. Аустрија је тежила да стекне "ауторитет" на Балкану, а Русија није успјела да замијени Аустро–Угарску у њеној економској сарадњи са Србијом, иако није жељела да изгуби своје традиционално присуство на Балкану. Због тога је она тражила друге облике сарадње и утицаја на словенске народе.

Нажалост, не можемо се задржавати да детаљније освијетлимо све аспекте историјске сарадње Русије са југословенским народима, но на основу неколико тема наших историјских веза XIX вијека, долазимо до сљедећих закључака:

– XIX вијек је заокружио стварање историјске традиције сарадње и братства између Русије и југословенских народа. Ова традиција се формирала на различитим нивоима, како на државном, тако и на друштвеном нивоу.

– Односе између Русије и Црне Горе карактерисала је посебна блискост, народи су били спојени ратним братством и пребродили су испите промјена политичких околности и европских интрига.

– Односи између Русије и Србије у току XIX вијека развијали су се неравномјерно и са прекидима, тј. "били су узбуркани". Ишли су од узајамне сарадње и помоћи до узајамног заоштравања односа, а разлози су често били у политичкој борби унутар српске политичке елите, у интересима других држава на Балкану и различитим могућностима Русије, која се непрекидно налазила у стању рата, борбе или дипломатског наступа. Али жељела бих да истакнем сљедеће: чак и при хладним односима између Русије и Србије, Русија је увијек била "присутна", не само на Балкану него и непосредно у Србији. Она је увијек имала развијену мрежу својих представника, дипломата, конзула и своју одређену позицију по питању економског развоја, различитих међупартијских ставова, односа између кнеза и опозиције и покушавала да води балансирани курс ка стабилизацији односа, како унутар друштва тако и у спољној политици. Руска дипломатија била је принуђена дуготрајно да маневрише, како не би изгубила регион свог традиционалног утицаја. Захваљујући напорима руске дипломатије није дошло до прекида међудржавних односа са Србијом, иако су се често налазили на граници дипломатског прекида.

– Када је Русија намјеравала да заштити словенске балканске народе, западне државе су се трудиле да не дозволе јачање утицаја Русије на Балкану, као и да не дозволе да испусте контролу над балканским територијама. Иако је јачање утицаја Русије на Балкану, као и њена побједа у руско–турским ратовима периодично доводила Русију до дипломатске изолације, она је увијек бранила свој приоритет на Балкану.

– У условима формирања, млада држава увијек тражи силу која може да је заштити. Не налазећи такву подршку у Русији, млада држава се за исту обраћала другим земаљама.

– Велику улогу у успостављању нивоа односа играо је фактор личности (цар, кнез, министар иностраних послова – упореди: Николај I – Александар I, Његош – Данило Петровић, К. Неселроде – А. М. Горчаков, А. Козирев – Ј. М. Примаков). Тај фактор су мало изучавали историчари васпитани на марксистичко–лењинистичкој методологији. Ипак, историја показује колико је велика и судбоносна улога тог фактора.

Двадесети вијек је, с једне стране, потврдио нашу сарадњу, учврстивши је у заједничкој борби против фашизма, а с друге стране му је нанео велику штету.

Послије 1948. године у Русији и Југославији је израсло неколико генерација људи који нијесу имали представе о историјској традицији братства између српских, црногорских и руских народа. У Југославији је због љубави према Русији страдало хиљаде невиних патриота, најбољих људи у земљи. Скоро до 80–их година није било дозвољено отворено изражавати своја осјећања према руском народу, па чак ни посјете Руском дому у Београду нијесу биле препоручљиве. Љубав према Русији преносила се, као у бившим временима, само усмено, у кругу породице, са оца на сина. У Русији, Југославију су памтиле само старије генерације. Послератне руске генерације нијесу чак знале ни гдје се налази Југославија и који народи у њој живе.⁸

На тај начин, када говоримо о традицијама не смијемо заборавити да су оне формиране у сложеним условима међународних односа и биле подвргнуте утицају многих фактора, у том смислу и различитих унутарполитичких снага. У нашим односима било је успона и падова, када су се периоди дружења и тијесне сарадње смјењивали са годинама отуђивања и хладне уздржаности.

У таквим условима букнула је криза у Југославији која је, између осталог постала и ново искушење у нашим односима.

Период 1991–1995. године био је период потпуног узајамног неразумијевања између руководства Југославије и Русије. Југославија је очекивала од Русије подршку, а Русија је гледала на Запад, трудећи се да створи нову спољну политику, да постане равноправни партнер западних земаља у новом систему међународних односа, створених у Европи и свијету. Русија је била економски слаба и то су искористиле

⁸ Уз све то, Москва је даље остала највеча ковачница кадрова слависта, између осталог и слависта који су се бавили историјом Југославије, географијом, економијом, савременим политичким системом југословенских народа. Ипак су радови већине стручњака били затвореног типа и нијесу били доступни широкој јавности.

западне земље. Однос спољнополитичких снага у Европи отежавао је дјеловање Русије у регулисању балканске кризе, а злокобни фактор личности (министар иностраних послова А. В. Козирев) одиграо је одлучујућу улогу у стварању прозападне, али истовремено и антинационалне позиције Русије. Као резултат такве политике дошло је до пада ауторитета Русије код југословенских народа, до њеног истискивања из зоне њених традиционалних интереса, ширења политичког, економског и војног присуства САД у Европи, а Њемачке на југу и истоку Европе.

Међутим, историја нас учи да увијек постоји алтернатива за такву позицију. И премда западне земље настоје да не дозволе јачање утицаја Русије на Балкану, као и контролу над балканским територијама, чак и код периодичне дипломатске изолације Русије, она је кроз вијекове успијевала да одбрани свој приоритет на Балкану. Уколико је то жељела. И, управо, ово "уколико жели" није било присутно у првој половини 90-их година.

Истовремено се показало да код руског народа постоји историјско памћење. У тешким тренуцима наше историје, историјске традиције, које тако дуго никоме нијесу биле потребне, створиле су политичке и друштвене покрете руског друштва за подршку Југославије, патриотски порив руске интелигенције, политичке манифестације законодавне власти, покрет добровољаца руске омладине, војника и козака. Догађаји на Балкану поново су покренули давно заборављену идеју словенства и духовне блискости и покушај да се одбрани своја духовна самобитност. Данас цијела Русија зна шта се дешава на Балкану. Антинационалним медијима је све теже да дезинформишу јавност.

Грешке је врло тешко исправљати, али лекције са историјских часова морамо научити, иако је и то тешко.

Русија је данас, или тачније још јуче, морала да обрати пажњу на своју спољну политику, да разради њену концепцију и определијели њене приоритете. Требало је да Русија прогласи Балкан за зону својих националних интереса и на тај начин би избјегла негативне посљедице дјелатности међународних организација и превазишла одсуство партнерских односа између водећих сила у рјешавању проблема југо кризе.

Русија не смије дозволити да преседани створени у току регулисања балканске кризе (интернационализација конфликта без подршке народа, одсуство правне базе при склапању уговора, политика двојних стандарда, пораст права силе итд.) постану правила која ће се примјенјивати и у Русији.

Значи, прва половина 90-их година дала нам је негативно искуство развоја држава у условима одсуства историјског сјећања и непоштовања националних традиција држава. Прагматични приступ спољ-

ној политици, који је Козиреву послужио као исприка, није оправдао себе, будући да се није опирао на националне интересе које је утврдила власт Русије.

Сада се поставља питање: како с наше тачке гледишта треба прилазити утврђивању спољнополитичког курса?

Свака држава има своје националне интересе и Русија у томе није изузетак. Одређивање тих интереса требало би базирати на геостратешкој безбједности, неприкосновености спољних и унутрашњих граница, поштовању историјског, културног, географског простора, као и чувању традиција и духовног јединства. Русија би, такође, морала да има савезнике или државе које јој се бар неће супротстављати. Свака држава има одређене безбједоносне зоне и обрнуто, регионе напетости. Упоредо са политичким или геополитичким интересима постоје и економски интереси.

Сваки од наведених елемената тијесно је везан за Балкан. Сада, када бивше републике СССР представљају први "појас безбједности" Русије, Балкан постаје њена друга непосредна граница. Окрећући леђа Балкану, Русија губи природне историјске савезнике и претвара се у полигон НАТО са дуготрајним војним базама у непосредној близини, као што је и Јадранско море које контролише САД и излазе из Средоземног мора. Неадекватна позиција Русије коју је стекла у годинама кризе, буквално гура народе Балкана у НАТО. Русија мора да избјегава конфронтацију са западним земљама и блоковима, а истовремено мора да води *активну политику у свим правцима*, да одигра улогу контрабаланса негативним појавама, које су везане за измјене система равнотеже снага у Европи. Најпогоднији мостобран за то је Балкан. Руска дипломатија нема снаге да одигра улогу стабилизујућег фактора и да усклади негативне тенденције на глобалном и регионалном нивоу. Управо такве тенденције јасно су дошле до изражаја када је на чело руске дипломатије дошао образован и искусан политичар Ј. Примаков. Треба узети у обзир да Русија и југословенски народи имају опште економске интересе, који су гаранција да наше земље могу избјећи положај сировинских прирепака, те на основу тога треба да развијају обострано корисну сарадњу. Велику пажњу требало би посветити сарадњи у области културе и науке, подржавати и чувати добре односе наших православних цркава и супротстављати се тенденцијама које би да нас разједине.

Послије свих потреса на крају XX вијека ми улазимо у нови миленијум који нам, на жалост, не пружа позитивне могућности за национални препород. Ослабљена је источна Европа; земље Балканског региона су разорене и пале су у потпуну зависност од свјетских центара власти; Русија се налази у стању економског хаоса и спољнополитичке изгубљености; православну цркву карактеришу тежње ка сепаратизму; разбијено је јединство Словена; словенске земље заплускује

"зелени талас" који тражи нове животне просторе, а при томе испољава изузетно јединство у достизању својих циљева; након пропасти биполарног свијета Америка тежи да створи једнополни свијет; у Европи се примјећује иста таква тенденција везана за препород великог господства Њемачке.

И сада Србија, Црна Гора, чак и Русија имају алтернативу избора сарадње: поставља се питање да ли ћемо ту сарадњу заснивати на политичким или економским интересима и добитима, на духовној блискости, на идеји јединства словенства, или још конкретније – на религији?

За праву оријентацију да се подсетимо слjedeћег:

1. Ако изаберемо варијанту "добит" тада губимо иницијативу, јер нам услове диктирају други, који су за себе већ приграбили такво право. Поред тога, земље које су разједињене и немају међусобну сарадњу – лак су плијен за економске и политичке међународне магнате, војне организације и политичке блокове.

2. Иако све до сада ослањање на идеју словенства није дало опипљиве резултате, знамо да губљење историјских коријена повлачи за собом моралну катастрофу и духовну пропаст.

Зато нам се чини да је формула за наш опстанак слjedeћа: препород, подршка и његовање историјских традиција, култивисање идеја узајамности, православне духовности и ослањање на узајамно корисне интересе; јачање сопствене економије кроз учвршћивање сарадње и стварање нових економских и политичких центара узајамних интереса. И у томе Русија може да одигра своју историјску улогу, док је дефинитивно не разруше унутрашње и спољашње снаге. Нећемо дићи руке од наших проблема и сјетићемо се важности улоге личности у историји (сваког посебно, чак и оног најмањег).

